When the group container cracks

Holding and containment during a challenging desert trek

Hagar Senesh & Zachi Klarfeld

In 2021, as part of an 11th grade survival trek at the Nirim youth village, Israel, a girl refused to continue and "dug in" for several hours in the middle of the trail. Several staff members were present, but the group's personal counselor was the one who managed the crisis and served as the leader and facilitator of the process. This article offers observations on five developmental stages of the group process within the trek, in which the group goes from self-protection through despair, revealing cracks, internal organization and a glimmer of hope. The research tools used are open in-depth interviews with the group facilitator and three staff members who attended the event. The interviews were recorded, transcribed and analyzed. The group process and facilitation work are presented in the light of Winnicott's concept of "holding" and Bion's concept of "containment". These concepts propose an understanding of the facilitation function as enabling a transformational process from disintegration to integration, enabling the group to overcome the crisis and building a container for the group members.

Keywords: youth at risk, wilderness therapy, containment, holding, group therapy, group guidance

Hagar Senesh, BSW from Tel-Hai Academic College, is deputy head of the Nirim Youth Village Therapy Department and integrative CBT therapist.

Zachi Klarfeld, MSW from University of Haifa, is head of the Nirim Youth Village Therapy Department, a group facilitator and psychotherapist.

כשהמכל הקבוצתי נסדק

החזקה והכלה במסע אתגרי במדבר

הגר סנש וצחי קלרפלד

מסעות שטח במדבר הם מתודה טיפולית המאפשרת עבודה קבוצתית בעלת איכויות ייחודיות. מאמר זה עוסק בניתוח אירוע שהתרחש במסגרת מסע שטח בכפר הנוער נירים, שבמהלכו סירבה חברת קבוצה להמשיך ללכת, ו"התבצרה" במקומה במשך כמה שעות. באירוע נכחו חניכים ואנשי סגל, אולם את ההתמודדות המרכזית קיימה המדריכה האישית של הקבוצה, ששימשה כמנחה של התהליך הקבוצתי המשברי. התהליך הקבוצתי ועבודת ההנחיה מוצגים בעזרת מושג ה"החזקה" של ויניקוט ומושג ה"הכלה" של ביון.

המאמר מציע מודל של חמישה שלבי התפתחות בעת התמודדות עם משבר כזה בקבוצה: התבצרות, ייאוש, התגלות סדקים, התארגנות פנימית, וזיק של תקווה. באמצעות שלבים אלה מציג המאמר את הכוח של פונקציית ההנחיה לבצע תהליך של התמרה מהתפרקות להתארגנות. התמרה זו מאפשרת לקבוצה לצלוח את המשבר, לגדול ממנו, ולפתח מכל קבוצתי מיטיב בעבור כלל חברי הקבוצה. המאמר מבוסס על שלושה ראיונות עומק פתוחים, שנערכו עם מנחת הקבוצה ועם שני אנשי סגל שנכחו בהתרחשות. הראיונות הוקלטו, תומללו ונותחו, ומהם נגזרו שלבי ההתפתחות המוצגים במאמר. החיבור שעושה המאמר בין הצגת המקרה לתיאוריה מאפשר בחינה ייחודית של עבודת ההנחיה במסעות אלו, ויוכל להיות לעזר למטפלים בשטח שמובילים מסעות ומתמודדים עם אתגרים דומים.

אנו מבקשים להודות לד"ר חגית שחר פרירא על הליווי המסור והרגיש, וכן ל"נירים", הבית המקצועי שלנו, על ההזדמנות ליצור, להעניק ולתרום למען עתיד טוב יותר לנוער בישראל.

מילות מפתח: נוער בסיכון, טיפול בשטח, הכלה, החזקה, טיפול קבוצתי, הנחיית קבוצה

הגר סנש, BSW בעבודה סוציאלית ממכללת תל חי. סגנית מנהל תחום הטיפול בכפר הנוער נירים, מטפלת CBT אינטגרטיבי.

צחי קלרפלד, MSW בעבודה סוציאלית מאוניברסיטת חיפה. מנהל תחום הטיפול בכפר הנוער נירים. מנחה קבוצות ופסיכותרפיסט.

מבוא

טיפול באמצעות השטח הוא אחת ממתודות העבודה המרכזיות בכפר הנוער נירים, המטפל בבני נוער הנמצאים בקצה רצף הסיכון. כחלק מהתהליך החינוכי־טיפולי של הכפר, כל נער שוהה במצטבר בכל שנה 60 ימים בשטח. ימי השטח כוללים מספר ימים של ניווט והליכה ברגל, תוך נשיאת הציוד על הגב, בישול על מדורה ולינה תחת כיפת השמיים. במהלך השנים, אותו תרמיל שהנער מקבל עם הגעתו מתמלא בכלים להתמודדות עם משברים, בכוחות חדשים שהוא מגלה בתוכו ובתחושת מסוגלות.

מסעות אלה מזמנים פעמים רבות שחזור של חוויות חיים מעברם של הנערים, ומטרתם היא בין היתר לאפשר עבודה משמעותית עם תכנים אלו ב"כאן ועכשיו". המסעות מתקיימים במתכונת של קבוצה אורגנית, המונה בין 5 ל־8 נערים. אליהם מצטרפים המדריכה או המדריך שמלווים אותם לאורך כל תקופת שהותם במסגרת, ועוד כשני בוגרים משמעותיים.

במסע הישרדות אחד, שיתואר בהמשך, התרחשו תהליכים קבוצתיים רבי עוצמה. עוצמה זו הייתה קשורה לייחודיות של מרחב השטח המדברי ולאפיוני הקבוצה המוצגת, והיא דרשה התמודדות יוצאת דופן מהמדריכה האישית, שתפקדה כמנחת הקבוצה. אירוע זה הוא דוגמה מייצגת, גם אם קיצונית, למסעות מדבר אחרים. המאמר יציג את פרטי האירוע, שנרשמו על בסיס ראיונות שנערכו עם אנשי הסגל שנכחו באירוע, ובעיקר עם המדריכה שהובילה את המסע. בהמשך יציע המאמר מבט עומק על מרכיבים של החזקה והכלה בהתערבויות הנחייתיות. מטרת המאמר היא לבחון אילו התערבויות הנחייתיות אכן מסייעות לקבוצה להתמודד עם האתגרים העולים במסעות שטח אתגריים, כמו זה המתואר כאן.

סקירת ספרות

סקירת הספרות תעסוק בהתפתחותה של שיטת הטיפול באמצעות שטח בעולם ובארץ, ביעילות של הטיפול בשטח בעבודה עם נוער בסיכון, ובפן הקבוצתי של כלי זה. כמו כן נבחן את תפקיד המנחה בטיפול בשטח, ונעמיק בשני מושגים: "החזקה" ו"הכלה".

טיפול באמצעות שטח

שיטת הטיפול באמצעות שטח תפסה תאוצה בעולם המערבי בשנות השישים של המאה העשרים תחת השם wilderness therapy, והיא מבוססת על טיפול מאתגר וחווייתי

הכולל מרכיבים של חוץ וטבע. מטרת השיטה היא לעזור למטופלים לקחת אחריות על גורלם דרך שיפור וחיזוק תחושת הערך העצמי שלהם. בבסיס השיטה ארבעה עקרונות: מודל התערבות פסיכולוגי ולא חינוכי, למידה מכוונת ערכים, למידה תוך כדי עשייה, ועיצוב מאפייני אישיות לצורך חיזוק הביטחון העצמי ופיתוח בגרות (Berman & Davis-Berman, 2013). המחקרים בתחום העלו כי העוצמה והפראיות של הטבע מייצרות סוג של "סיר לחץ" הגורם למטופלים להסיר מסכות ולבוא במגע עם רגשותיהם, שמועצמים בתנאי השטח (רומי וכהן, 2007).

תחום הטיפול באמצעות שטח ואתגר בישראל החל להתמסד בשנות התשעים של המאה העשרים. ניר גור ודוד מיכאלי (אצל מרחב, 2015), שהיו בין החלוצים של תחום זה, השתמשו בשטחי המדבר כקרקע להפעלת סדנאות שטח. מרחב (2015) תיארה את חוויית הטיפול בשטח כ"רכבת הרים רגשית", כלומר חוויה עוצמתית בעלת קצב אינטנסיבי. במסע כזה לכל התרחשות, קבוצתית או אישית, יש השפעה על כלל הקבוצה ועל המסגרת הטיפולית.

בטיפול קבוצתי בשטח הקבוצה מספקת קרקע ללמידה ולהתפתחות. היא עונה על צרכים התפתחותיים חיוניים של נערים מתבגרים, כמו דפוסי חברות מגוונים, מציגה "מראה" שמאפשרת להם להשוות את עצמם לאחרים, מציעה להם מקום מפלט מלחצים, ונותנת להם אפשרות להישען על מנהיגים. ההתבססות על בניית קשר בין־אישי חזק, על מתן תמיכה ועל קבלת משוב הם המאפיינים של תוכניות טיפוליות רבות מסוג זה (רומי וכהן, 1999).

הניכור ממערכות החיים הנורמטיביות הוא מאפיין בולט של בני נוער בסיכון, והוא עלול להביא להופעת סימפטומים התנהגותיים אנטי-חברתיים כמו עבריינות, אלימות ושימוש בחומרים ממכרים ומשני מצב רוח (מיכאלי, 2007). המשותף לסימפטומים אלה הוא המשיכה לנטילת סיכונים והקושי בהבעת רגשות. מחקרים מצאו כי הטיפול באמצעות השטח יכול לטפל בסימפטומים אלו טוב יותר מאשר התערבויות מסורתיות (Bruyere, 2002). בנוסף, תנאי הבידוד בשטח וחוויית ה"אין ברירה" מביאים את בני הנוער למפגש בלתי אמצעי עם עולמם הפנימי. מפגש זה מאפשר לצוות הטיפול להציע התערבויות יעילות (מרגולין, 2017).

תפקיד המנחה בשטח

בשונה מהקשר הטיפולי הקלאסי בין מטפל למטופל, או בין מטפל לקבוצה, בטיפול בשטח הטבע נכנס כגורם שלישי פעיל, המשפיע על הסטינג ועל התהליך הטיפולי. המנחה נדרש

לזרום עם מה שהטבע מזמן, ולהיות קשוב לכאן ולעכשיו, על מנת לקדם את התהליך הטיפולי (ברגר ולהד, 2011). המנחה משתמש במגוון של טכניקות התערבות כדי לסייע למשתתפים להתגבר על משברים, כמו תמיכה מילולית, גיוס תמיכה קבוצתית וארגון מחדש של המציאות (ברנס וגרינבוים, 1993). עליו להיות קשוב לצורכי המשתתפים, ולבחור את התערבויותיו בהתאם (דיאלוסק וגבור, 2009; מיכאלי, 2007).

החזקה והכלה

הבחירה במושגים אלו מועילה בבחינת הקשר בין המנחה לקבוצה בזירת השטח, והם ייבחנו אל מול המקרה שנציג בהמשך. שני המושגים שאולים מתיאוריות שעוסקות ביחסי אובייקט, ולשניהם השפעה מכרעת על התפתחות הסובייקט, או בהקשר של מאמר זה – על הקשר בין המנחה לקבוצה.

המונח "החזקה" (holding) הוצע על־ידי הפסיכואנליטיקאי דונלד ויניקוט (2009) בהקשר של היחסים המוקדמים בין האם לתינוק. ויניקוט טען כי בשלבים הראשונים של חיי התינוק לא ניתן להתבונן עליו בנפרד מאמו, שכן לתינוק אין יכולת להביא לידי ביטוי את הפוטנציאל הטמון בתוכו ללא הטיפול האימהי (פרלוב, 2011). התפתחות התינוק נעה בתהליך הדרגתי, מדיס־אינטגרציה מוחלטת שבה הוא תלוי לחלוטין בטיפול האימהי, לדרגות שונות של אינטגרציה, שבהן הוא מגדיל את מודעותו לקיומה של דמות מטפלת. התפקיד של האם בתהליך זה הוא לספק לתינוק סביבה מחזיקה שתענה על הצרכים הפיזיולוגיים שלו, תגונן עליו, ותהיה מהימנה ועקבית.

ויניקוט (2014) התייחס לטיפול מוסדי בילדים ונערים, ותיאר את האופן שבו "החזקה" באה לידי ביטוי דרך הפונקציות המטפלות השונות, כגון הטבח, אם הבית והמדריך, ובמיוחד דרך הקשר של הנערים והנערות עם הצוות המטפל. בדרך זאת מעניק הצוות אהבה לנערים במקומות הראשוניים שבהם היא נחסכה מהם בינקותם. בהמשך הוא טען כי, "לעיתים תכופות הטיפול במסגרת המוסד מושתת על העובדה שהילד מגלה מחדש בסביבה המוסדית מצב של החזקה, של אם טובה דיה אשר אבד או התפרק בשלב מסוים" (ויניקוט, 2014, עמ' 308).

את המונח "הכלה" (containing) הציע הפסיכואנליטיקאי וילפרד ביון (1992), והוא עוסק ביחסים שבין האם לתינוק במושגים של הקשר שבין מכל למוכל. לטענתו של ביון התינוק מתמודד עם חוויות רבות שאין בכוחו לעבד, ועל כן הוא משליך על האם "אלמנטים מסוג ביתא", ובאמצעותם מאותת לאימו על המצוקה שבה הוא שרוי. האם בתפקידה כמכל מבצעת את מה שביון כינה בשם "פונקציית אלפא", כלומר תהליך של חשיבה, התמרה

ושיום. בדרך זו האם "מעכלת" בעבור התינוק את החוויות חסרות הפשר, ומרגיעה את החרדה שבה הוא נתון (פרלוב, 2011; Biran, 2018).

על פי ביון (1992), מצבי חרדה בלתי מוכלים הם חלק בלתי נמנע מחוויית המשתתפים בקבוצה. לעיתים שינויים שנראים קטסטרופליים הם שמביאים לצמיחה והתפתחות, כי מדובר בשבר שיכול להצמיח דבר חדש (בירן, 2022). במצב כזה, תפקידו של מנחה הקבוצה הוא לסייע לקבוצה לצלוח את המשבר הקבוצתי ואף לצמוח ממנו. מאמר זה יבחן את ההתערבויות ההנחייתיות שיכולות לסייע בתהליך זה בתוך מסע שטח אתגרי.

תיאור המקרה

תיאור המקרה מתמקד באירוע משברי שהתרחש במהלך סדרת שטח במדבר יהודה במרץ 2021. תיעוד האירוע מבוסס על שלושה ראיונות נרטיביים: אחד עם מנחת הקבוצה ושניים נוספים עם אנשי סגל שנכחו בהתרחשות – העובדת הסוציאלית ומדריך השטח. הראיונות היו פתוחים, והזמינו את המרואיינים לשתף באירועים כפי שהם נחקקו בזיכרונם, לרבות תחושות, מחשבות ואסוציאציות שעלו בהם בדיעבד. הראיונות הוקלטו, תומללו ונותחו נרטיבית תוך כדי ניסיון לשחזר את האירועים, להתחקות אחר התהליכים הקבוצתיים שהתרחשו לפני המשבר, במהלכו ואחריו, וכן אחר המאפיינים של עבודת ההנחיה. הממצאים מבוססים בעיקר על הריאיון עם מנחת הקבוצה, ונתמכים על ידי חברי צוות נוספים. הנערים לא רואיינו לצורך מאמר זה. יש לציין כי אחד מכותבי המאמר הדריך את מנחת הקבוצה בעבודתה בכפר הנוער נירים.

הצגת המקרה תתחלק לשניים. בחלק הראשון נציג בקצרה את האירוע, ובחלק השני נתעמק בשלב המשברי שלו, באמצעות חלוקתו לחמישה שלבים. בכל אחד מהשלבים נבחן את המהלך הקבוצתי ואת עבודת ההנחיה, בעיקר סביב ההחזקה וההכלה של המנחה.

המסע שיתואר נקרא מסע הישרדות מפני שהוא מתאפיין ברמת קושי וברמת עצמאות גבוהות יותר משאר המסעות שאליהם יוצאים הנערים בתהליך הטיפולי בנירים. השמות המופיעים בתיאור המקרה בדויים, וגם פרטים מסוימים בסיפוריהם של המשתתפים טושטשו על מנת לשמור על פרטיותם של הנערים.

הקבוצה שיצאה למסע הייתה חדשה יחסית בהרכבה זה, וכללה שלושה נערים ושתי נערות בני 16–17: יאנה, לילך, אלון, יהב ומורן. לכל המשתתפים הייתה היסטוריה של הזנחה ופגיעה, לרבות מעורבות באירועים אלימים וקשרים מורכבים עם הוריהם. כשבוע לפני היציאה למסע נפרדה הקבוצה מנער שלאורך תקופה ארוכה לא הצליח להתחבר אליה. יאנה ויהב קיימו קשר זוגי בחודשים שקדמו ליציאה אל המסע.

את הקבוצה ליוו המדריכה האישית אמירה, העובדת הסוציאלית נעמה, מדריך השטח אבי, והמתנדב בשנת שירות שי. המדריכה אמירה, בת ה-27, הייתה בעת המסע סטודנטית לתואר ראשון, ולפני השירות הצבאי התנדבה בנירים במסגרת שנת שירות. בשנה וחצי שקדמו למסע הייתה אמירה המדריכה האישית של הקבוצה.

יהב, בן זוגה של יאנה, עזב את המסע באמצע. בעקבות עזיבתו נכנסה יאנה למצוקה, התבצרה במקומה, ולא הסכימה להמשיך ללכת. בהמשך היא הפעילה אלימות על אמירה המדריכה, פרצה בבכי וברחה מהקבוצה. התגובות בקבוצה לאירועים אלו נעו על הרצף שבין אדישות והתנכרות לבין אלימות וביטויי מצוקה. בשלב זה התמקמה אמירה מול הקבוצה באופנים שונים, וסייעה לחבריה, וביניהם יאנה, להיחלץ מהמשבר. לבסוף, בכוחות משותפים, הצליחו חברי הקבוצה להיחלץ מהמקום שבו נתקעו ואף להפוך אותו לאירוע משמעותי של צמיחה.

כעת נתאר את חמשת שלבי האירוע. התיאור של כל שלב יתחלק לשניים: בחלקו הראשון נתאר את מה שהתרחש בקבוצה במהלכו, ובחלקו השני נציע ניתוח של ההתרחשות תוך הסתמכות על ספרות רלוונטית לנושא.

שלב ראשון: התבצרות

בבוקר היום השלישי למסע, לאחר שיהב כבר יצא מהשטח, סירבה יאנה לזוז ממקומה, והחלה הודפת מעליה את כל מי שפנה אליה. שאר חברי הקבוצה נראו כנהנים מהמצב, ונמנעו מלהתייחס ליאנה. במשך שעתיים השתהתה הקבוצה בחניון חם וחשוף לשמש, ללא מים. הנקודה הבאה במסע הייתה במרחק שמונה קילומטרים משם. השעות נקפו והקבוצה לא זזה ממקומה. אלה חילופי הדברים שהתפתחו במקום:

אמירה: חם לך, אין מים, אני מבינה. אין ולא יהיה איך לקחת אותך מכאן, בואי ננסה ללכת יחד עד הנקודה הבאה ומשם נראה איך מתקדמים.

יאנה: אני לא זזה מכאן.

אמירה (לקבוצה): בואו ננסה לעזור ליאנה ולהתקדם.

(חברי הקבוצה רובם צוחקים).

אמירה: אתם יודעים שאנחנו חייבים להתקדם. השעות חולפות וזה לא לטובתנו.

מורן: מה יש ללכת? מה רע להישאר כאן? גם ככה אנחנו לא נצא מהמדבר הזה.

אמירה: תראו את יאנה. היא צריכה אתכם עכשיו. לכל אחד יש רגעים של קושי. אני

מרגישה שהיא ממש מבקשת את העזרה שלכם.

יאנה: אוף אמירה, מה את לא מבינה?! אני לא צריכה עזרה של אף אחד. אני נשארת כאן ומצידי למות כאן.

(חברי הקבוצה שוב צוחקים. הם מתעלמים מיאנה ומאמירה. אמירה מחליטה להתרחק מהקבוצה והולכת לשבת עם שאר מלווי המסע).

השלב הראשון התאפיין בהתהוות המשבר הקבוצתי ובהתבצרות. יאנה חשה חוסר אונים שהלך והתעצם, והקבוצה נמצאה ב"הנחת יסוד בריחה" (Bion, 1961), שבה כל אחד עסוק בענייניו והקבוצה מתקשה לתמוך ביאנה. אמירה ניסתה להתמקם באופנים שונים כדי לעזור לקבוצה להחזיק את המורכבות, תוך התאמה לצרכים של הקבוצה. היא ניסתה לתת תרגום שיעזור לקבוצה להתמודד עם המצב. היא ראתה את יאנה במצוקתה, והציעה פרשנות אמפתית לכאב שלה. היא הושיטה לה יד, וכדמות אם מחזיקה ניסתה לתווך בין יאנה לבין החוויה הפנימית שלה, של קושי ותסכול. אחרי שיאנה הדפה אותה מעליה ניסתה אמירה לגייס את הקבוצה להציע מכל משותף לקושי של יאנה. כשראתה שניסיונות ההתערבות שלה אינם פוגשים את הקבוצה, היא החליטה לזוז הצידה ולאפשר לקבוצה לשהות בקושי.

שלב שני: ייאוש

השעות הלכו ונקפו, ונעשה חם בחניון חסר הצל. אמירה הודיעה לקבוצה שאת הסיגריה הבאה הם יקבלו רק בנקודה הבאה שאליה הם צריכים להגיע. חברי הקבוצה הפעילו לחץ על יאנה, הם רצו להתחיל ללכת כדי לקבל סיגריות. בתחילה סירבה יאנה להקשיב להם, וטענה שהיא לא מאמינה לאף מילה של אמירה. לאחר שכנועים רבים מצד הקבוצה התרצתה יאנה, והקבוצה התקדמה עד מקום קרוב עם צל קטן. אמירה חילקה סיגריות. יאנה לקחה בכוח את חבילת הסיגריות שלה, וכשראתה שנשארו בה רק שתי סיגריות עישנה אותן מייד. פעולה זו הגבירה את תחושת המצוקה שלה. חברי הקבוצה המשיכו לשדר אדישות ועישנו בלי להתעניין בה.

יאנה: אני לא יכולה להיות פה, לא יכולה יותר. מה אתם לא מבינים?!

מורן: יאללה בואו, בואו נלך. אמירה יאללה, בואי נזוז מפה כבר.

אמירה: מורן אתה פונה אליי, אני מוכנה ללכת. תפנה לחברים שלך.

יאנה: אני לא יכולה, לא יכולה.... (מסתובבת סביב עצמה).

מורן: הם לא מקשיבים לי, את לא רואה? (פונה לקבוצה) נו יאללה, בואו!

אלון: יאללה, שב בשקט.

(חברי הקבוצה צוחקים. מורן מתיישב וצוחק גם הוא. הוא מסתכל על אמירה ומורה לה במבטו: "מה אני יכול לעשות?").

אמירה: גם אם זה ייקח שלושה ימים יהיה בסדר, אני כאן איתכם.

יאנה: את המדריכה הכי גרועה בעולם. אין, אני לא רוצה לראות אותך יותר. אחרי שאני מסיימת את הדבר הזה אני לא אסתכל לך על הפרצוף יותר לעולם.

אמירה: יאנה, אני לא חושבת שהכול כאן קשור אליי. (פונה לקבוצה) אתם צריכים להגיע ל"גבי הרדוף", שם אנחנו אמורים לאכול ארוחת צהריים. נגיע לשם ומשם נוכל לחשוב איך מתקדמים.

בשלב השני נראה שהמכל הקבוצתי התערער. בקבוצה נכחו יסודות ביתא שונים, שהם חומרים ראשוניים ולא מעובדים. יסודות אלה, שהכילו בעיקר תסכול, הושלכו על אמירה. יאנה המשיכה לאבד קשר עם הסביבה, והתייאשה מהתקווה לקבל משוב כלשהו מהקבוצה או מאמירה. חברי הקבוצה גילו אדישות, והציפיות מאמירה שתחזיק את הקבוצה ואת הפרטים בה נראו גבוהות. אמירה לא מיהרה להציע פתרונות, אלא השקיפה על המצב מעמדה של ביטחון ואמונה ביכולתה של הקבוצה, ומתוך הבנה שלפעמים נדרשים זמן ומרחב כדי שתהליכים יתחילו לקרות.

אמירה עשתה פעולה של החזקה. ויניקוט (אצל פרלוב, 2011) טען כי לפעמים יכולה ההחזקה לבוא לידי ביטוי בדמות ההכרה במה שחסר. ואכן, ההבנה שהמטופל נמצא במצב של צורך היא מהותית ליכולת של המטפל לבצע החזקה. בירן (Biran, 2018) תיארה מצב של "מכל פנוי", שאינו ממהר להבין או להגיב, וניצב מול המטופל או הקבוצה "ללא זיכרונות וללא משאלות". ביון (1992) ראה בכך "אקט של אמונה".

שלב שלישי: המכל נסדק

הקבוצה השתהתה באותה נקודה במשך כחמש שעות. יאנה ביקשה מאמירה עוד סיגריות, אך אמירה הסבירה לה שהיא תוכל לתת לה אותן רק בערב, כי אין לה בתיק סיגריות נוספות בעבורה. יאנה התקרבה לאמירה וניסתה לקחת את התיק שלה. היא דחפה אותה, חטפה ממנה את התיק ורוקנה את תכולתו.

יאנה: תביאי לי כבר סיגריות (בצעקות, דוחפת את אמירה).

אמירה: את לא נוגעת בי, את לא. תסתכלי עליי – את לא.

(יאנה נסוגה לאחור).

יאנה לא מצאה סיגריות נוספות פרט לסיגריות של חבריה, שאותן החליטה לא לקחת. היא החלה לרוץ ולצעוק. בתחילה אמירה חיבקה אותה, וניסתה להרגיע אותה, אך היא חמקה מידיה ורצה בבכי לכיוון המצוק. נעמה העובדת הסוציאלית רצה אחריה. קצת לפני המצוק נעצרה יאנה, ונעמה נעמדה לידה. יאנה התחילה להשליך אבנים ולצרוח לעבר המצוק. צעקותיה היו מלאות כעס, תסכול, וכאב פנימי עמוק.

יאנה: לא, אני לא יכולה יותר. (לעבר ההרים): לא רוצה להיות פה! מה עם החיים האלה שלי?!

בינתיים, בקבוצה, פרצה תגרה בין לילך למורן, ואמירה הפרידה ביניהם. אלון החליט שהוא רעב והתחיל לאכול לבדו את האוכל של כל הקבוצה.

לילך: מורן, תעזוב אותי! אל תיגע בי, מה אתה לא מבין?

מורן: מי את שתגידי לי מה לעשות.

לילך: מורן, אני יהרוג אותך. תעוף ממני.

(אמירה מפרידה בין שניהם).

בראיון איתה סיפרה נעמה: "הייתה תחושה של כאוס גדול, אין דין ואין דיין. כמו אש בשדה קוצים, עושים מה שרוצים." נעמה תיארה חשש מהתפרקות, מכך שהמכל נסדק ולא יצליח להחזיק את עוצמת הרגשות של חברי הקבוצה.

בראיון שאמירה נתנה היא סיפרה שהרגישה כי יאנה היא "כמו חיה פצועה". היא הבינה באותו רגע שיש סכנה אמיתית לשלומה הנפשי של יאנה. החלטתה לחבק את יאנה נבעה מרצונה לאסוף את כל מה שהתפזר בנפשה של יאנה, ואולי גם בנפש הקבוצה כולה. בדיעבד, פעולה זאת היא שהביאה לתפנית הראשונה בחוויית ההתפרקות.

נראה כי הריצה של יאנה לעבר המצוק הייתה שיאו של המשבר, שהתנקז לרגע זה. בראיון שנערך עם נעמה היא תיארה את הרגע הזה כמפחיד וקשה לצפייה. נעמה חששה

שיאנה תפגע בעצמה, אך לאחר מכן הבינה שיאנה הייתה צריכה זמן כדי לפרוק את הכאב ולהשליכו החוצה אל המרחב. כשזעקה בנוכחות נעמה היא השליכה מתוכה החוצה "אלמנטים מסוג ביתא", ולאחר מכן ניכר כי משהו בתוכה השתחרר. היא הצליחה לחזור לקבוצה במצב אחר במקצת, עייפה מעומס הפורקן אך עם שינוי בכוחות הפנימיים.

שלב רביעי: התארגנות פנימית

יאנה חזרה עם נעמה לקבוצה ומשהו בה נראה רגוע יותר, ומחובר. לילך ומורן דחקו בקבוצה להמשיך ללכת. לאחר שעה של הליכה נעצר אלון וסירב להמשיך בדרך. לקבוצה לא נשארו הרבה מים, וכולם ביקשו ממנו להמשיך. הקבוצה התפרקה ונאספה. יאנה בכתה מדי פעם, ובכל פעם אמירה חיבקה אותה והן המשיכו בהליכה. יאנה דחפה קדימה לרגעים, ולרגעים בכתה. חברי הקבוצה לא הצליחו לדבר זה עם זה, והתלוננו באוזני אמירה - לרגע כועסים ולרגע מבקשים חיבוק.

יאנה: (מתקרבת לקבוצה) אפשר ללכת. (פונה לאמירה) אפשר ללכת, אני רוצה להמשיך ובערב אלך הביתה.

אלון: מה התעוררת לנו עכשיו? לכי מפה.

יאנה: יאללה, באימא שלכם. בואו נזוז מפה. שום דבר לא יקרה אם נישאר כאן.

מורן: למה, מה קרה שאנחנו נלך עכשיו? בגללך אנחנו פה.

יאנה: נו, בואו כבר. (מנסה לתת להם ידיים ולעזור להם לקום).

אמירה: חבר׳ה, בואו. יש עוד אור יום. זה הזמן שלנו להתקדם. בטוחה שנצליח ביחד לעבור את זה.

לילך: יאללה, בואו כבר (קמה ונותנת ידיים לאחרים והם קמים).

בשלב זה אפשר היה לראות שהקבוצה אומנם מתחילה לזוז, אך כל שינוי קטן מאיים להפר את התנועה השברירית שלה. אמירה הבינה שעליה לייצר החזקה אופטימלית, שתכיל בעת ובעונה אחת כל משתתף באופן פרטני ואת הקבוצה כולה. נראה כי בשלב זה התלות של חברי הקבוצה באמירה, והמשאלה של כל אחד מהם שהיא תספק לו את המענה והכוח לתנועה היו כה גדולות, עד כי פרצה "מלחמה" בין חברי הקבוצה על תשומת ליבה. בראיון סיפרה אמירה: "אני מבינה שאין לי מה לכעוס עליהם. מבינה שהם צריכים שנעבור את זה. עוזרת להם כל הזמן לקום ואומרת משפטי עידוד."

שלב חמישי: זיק של תקווה

לאחר הליכה מאומצת הגיעה הקבוצה ליעדה הבא, וכולם ישבו לנוח ולאכול משהו קטן. בשלב זה הם הבינו שהלילה עומד לרדת בלי שהם יגיעו לחניון המיועד, והחליטו למצוא מקום סמוך שבו יוכלו לישון. הדרך למקום הנבחר כללה עלייה תלולה וקשה, אך בינתיים משהו חדש החל להתרחש. מורן התחיל לבכות ואמר לאמירה שלא אכפת לה ממנו. הוא אמר שהוא מפחד, ורוצה שהיא תחזיק לו את היד. בשאר חברי הקבוצה ניכר שמשהו נרגע קצת. הם היו שקטים יותר והגישו זה לזה עזרה במהלך הטיפוס. הם הלכו עם אור אחרון, וכיוון שלא הגיעו לחניון הלילה המסודר לא היו להם קרשים למדורה. לא היה להם גם מה לבשל ולא כלי בישול. כולם היו מותשים והערב היה קר.

אלון: אוף, אין לי כוח.

אמירה: אל תדאגו. אנחנו כאן וכולם יהיו בסדר. שכל אחד יוציא מהתיק את האוכל שיש לו.

(חברי הקבוצה מוציאים את האוכל בשקט, כמעט בלי לדבר).

יאנה: קר לי.

(יאנה מתחילה לבכות. אמירה מוציאה מהתיק בגד חם ונותנת לה. יאנה בוכה בלי הפסקה).

אמירה (מחבקת חזק את יאנה): יהיה בסדר, אני מבטיחה לך.

(אבי אוסף זרדים ומדליק מדורה. הקבוצה יושבת בצפיפות סביב המדורה. יאנה עדיין עם דמעות בעיניים. חברי הקבוצה מתחילים לבשל עם מה שיש, מתחבקים, מנסים להתחמם. לאחר שיחה ביניהם הם מתחילים לשיר וצוחקים).

מורן: לילך, אני מצטער על מה שקרה בינינו היום. דיברתי אלייך לא יפה, ואני יודע שזה פגע בך.

לילך: גם אני הייתי לא בסדר.

יאנה: וואי איך התנהגתי היום, מה עשיתי (צוחקת). אתם חושבים שאני יכולה לסיים את המסע?

לילך: אני בטוחה שאת יכולה. אחרי מה שעברת היום והצלחת להתקדם ולהגיע עד לכאן, את באמת יכולה הכול.

בשלב זה ניתן היה להצביע על שני תהליכים שהתרחשו במקביל. הראשון היה ההחזקה האימהית של אמירה שנכחה בשני אופנים: בדאגה לצרכים הבסיסיים, לאוכל, לבגד, ולחיבוק שממלאים מקום חשוב, ומקנים תחושת ביטחון גם במרחב שברירי ולא צפוי כל כך, וגם באופן שבו היא הכילה אלמנטים שונים מסוג ביתא, הכוללים פחד, אימה, זרות ופגיעות, אשר הופכים - בזכות המכל הבטוח ותחושת האיתנות שלו - למילים המאפשרות התבוננות, ומובילות לתהליך של חשיבה.

לסיכום חלק זה ניתן לראות שהקבוצה עברה חמישה שלבים של התמודדות עם משבר. שלושת השלבים הראשונים התאפיינו בתהליך הדרגתי של התפרקות, אך בתוך השלב השלישי משהו התחיל להיבנות והסדקים החלו להתאחות. החוויה כללה שלל איומים מבחוץ: השטח, הלילה מחוץ לחניון המסודר, פרידה, קושי פיזי ומנטאלי, ויחסי חֲברות שלא התגבשו. לאור כל אלה היו הקבוצה ויאנה זקוקים להחזקה אימהית בטוחה, שתעזור להם להבין שהאיומים לא יצליחו לפרק אותם. תיאור ההתרחשות מגלה את היכולת של אמירה להחזיק את הכאב והחרדה, ובה בעת להכיל חומרים שהגיחו מתוך עולמם הפנימי של הנערים ולהציע להם תרגום. יכולת זו, שבאה לידי ביטוי במפגש עם המרחב של השטח המדברי, היא שאפשרה לקבוצה לעבור שינוי ולצמוח מהמשבר.

דיון

בפרק זה נציג מספר תמות שעלו בעקבות הממצאים ומזמינות להמשך חשיבה ופיתוח.

יחסי האובייקט שבשטח: המנחה כאם מיטיבה

ויניקוט (2014) הסביר כי ההחזקה האימהית מקבלת את ביטויה הפיזי ביותר כאשר האם מקרבת את התינוק לגופה. יחסי האובייקט השתחזרו בקשר בין הנערים למדריכה בתוך המשבר, וביכולתה למלא פונקציה אימהית מיטיבה שהתבטאה בהחזקת החרדות ומתן פשר להן. אמירה שהתה עם הקבוצה כל הזמן, נתנה יד, חיבקה ברגעי משבר, והדהדה לקבוצה את מצבה. בדרך זו היא אפשרה לחבריה לצלוח את המשבר. בעבודתה של אמירה התקיימה גם פונקציה של התמרה. את פעולת ההתמרה או התרגום מתאר ביון כ"אקט של אמונה" (Biran, 2018). ההתמרה התאפשרה בזכות יכולתה של אמירה להשתהות, לאפשר לתהליך הקבוצתי להתרחש, ולתת פשר למצוקה שאליה נקלעה הקבוצה.

משבר כתנאי הכרחי לצמיחה

בראיון איתה אמרה אמירה: "הם ראו זה את זה במקומות הכי נמוכים שלהם, בלי מסכות,

פתאום ראו שהם צריכים עזרה. היינו איתם, לא נבהלנו, ראו שאנחנו איתם." מילים אלו משקפות את האתגר וההזדמנות שעבודה בשטח מאפשרת. מפגש מיוחד ועוצמתי זה, בליבו של המשבר, הוביל לתהליך של גדילה וצמיחה שככל הנראה לא היה יכול להתרחש בנסיבות אחרות. אמירה אפשרה לתהליך לקרות מתוך הבנה שהוא הכרחי לגדילה של יאנה בפרט, ושל הקבוצה בכלל. הממצאים של מאמר זה מצביעים על כך שלפעמים צריך להגיע לנקודה של "רגע לפני התפרקות" כדי לצמוח. השלב הזה, שהיה הכרחי, איפשר לקבוצה ולפרטים שבתוכה לצמוח אל עבר תהליך של אינטגרציה.

חוץ ופנים בעבודת השטח

בבסיס הטיפול באמצעות השטח עומדת הטענה כי הטבע משפיע באופן בלתי אמצעי על האדם (James, 1980), ואנחנו מוסיפים – גם על הקבוצה. בשיחה שהתקיימה בין יאנה לנעמה אמרה יאנה: "השקט של המדבר מציף אותי. הוא מזכיר לי כל מיני אירועים מהעבר ומחזיר אותי אחורה לאותם אירועים." כוח ההשפעה של עבודת שטח בתנאים קיצוניים בתוך מרחב מתמשך של עבודה הוא ייחודי, כי עבודה כזו מייצרת תנועה של חוץ ופנים המשפיעה על הפרט ועל הקבוצה. היא נובעת מהצורך להיות גם בפנים וגם בחוץ, גם בתוך העצמי וגם עם הקבוצה, ובמקביל לקיים מגע עם מרחב השטח. ניתן גם לומר שהשטח זימן לקבוצה מפגש עם החוץ, אבל כל עוד הפנים היה כלוא הקבוצה נשארה תקועה. רק לאחר שהפנים הצליח להשתחרר ולצאת יכלה להתחולל בקבוצה תנועה של צמיחה.

קול קבוצתי: קבוצה שעובדת דרך אחד המשתתפים

מתוך חשיבה קבוצתית אפשר לראות כי לצד האתגר האישי, יאנה החזיקה גם קול קבוצתי בהתמודדותה עם איבוד השליטה והפחד מהלא־נודע שהמסע בשטח זימן. במובנים רבים ניתן לומר כי הקבוצה "עבדה" דרך יאנה. חוויית הכאוס שאליה יאנה נקלעה כשצעקה אל ההרים הדהדה בקבוצה, ובאותו זמן פרצה קטטה בין שניים מחבריה. ניתן לראות כי בהמשך, כשיאנה אפשרה לעצמה לראשונה להיות מוחזקת דרך החיבוק של אמירה ונעמה, משהו בקבוצה החל להיפתח ונכנס לתנועה.

מאוסף של פרטים לקבוצה

בתחילת המסע היה כל אחד מהנערים מרוכז בעצמו, והתקשורת התקיימה בעיקר עם אמירה. האינטראקציה היחידה בין חברי הקבוצה הייתה פוגענית ומפצלת. ככל שהתהליך

התקדם, ובפרט בנקודת הלינה ובלילה, החלו להופיע ניצנים של תקשורת מקרבת, הרואה את האחר וגם מבינה שהוא יכול להתגלות כגורם מיטיב ומשמעותי שמסייע להתבוננות עצמית ונוטע תקווה. מגמה זו התבטאה היטב בפנייה של יאנה לחברי הקבוצה, כששאלה אותם אם הם חושבים שהיא יכולה לסיים את המסע.

המכל של המכל

כל מכל צריך מכל משלו שיחזיק אותו. בראיון שנערך עם אמירה היא סיפרה כי חוותה את התמיכה, האמון והביטחון של אנשי הצוות, ובפרט את נוכחותו של אבי, שהוא איש מסעות מנוסה אשר עבר כבר חוויות מקצועיות קודמות עם אמירה. נדמה שללא מכל שכזה היה לאמירה קשה ואולי אף בלתי אפשרי להחזיק את האתגרים שהציב המסע המתואר.

בסיום חלק זה חשוב להעיר כי המאמר הסתמך על סיפור מקרה יחיד, אך נדמה שיש בכוחו של מקרה עשיר זה לשפוך אור על התחום של סדרות שטח טיפוליות, ולהציע לאנשי צוות, ולמנחים המובילים סדרות שטח טיפוליות, כיווני מחשבה בשאלה כיצד ניתן לרתום תהליכים קבוצתיים כאלו לכיוונים של צמיחה וגדילה.

סיכום

עבודת ההנחיה במסע קבוצתי זה עשתה שימוש בשני מרכיבים טיפוליים: "הכלה" ו"החזקה". בעזרתם הצליחה המנחה לסייע לקבוצה להתמודד עם משבר קיצוני, ולהוביל אותה לתהליך של התבוננות וצמיחה. בחינת התהליך יכולה לתרום להבנת ייחודו של מרחב השטח הקיצוני: להבנת האופן שבו הוא מפגיש את חברי הקבוצה עם תהליכים קבוצתיים רבי עוצמה, וגם להבנת ההזדמנות התרפויטית הגלומה בו בעבור חברי הקבוצה, והקבוצה כשלם. בהמשך המסע התמודדו המשתתפים עם אתגרים רבים נוספים, אולם האירוע שתואר כאן נותר אבן דרך חשובה ביותר בעבורם, כפרטים וכקבוצה גם יחד.

מאמר זה הדגים את תפקידה המרכזי של הדמות שמחזיקה, מנחה ומובילה את הקבוצה, כמו גם את האופן שבו יחסי האובייקט משתחזרים בהתרחשות הזאת. המקרה שתואר כאן מראה כי לפונקציות של החזקה והכלה יש תפקיד מרכזי בעבודה הטיפולית בשטח, ומלמד גם על החשיבות של עבודת הצוות ושל התמיכה מצד המנחה והמכל הקבוצתי. המאמר מדגים כיצד יכול הצירוף של כל אלו להפוך את האתגר המקצועי הזה, של המסע הקבוצתי בשטח, להזדמנות יוצאת דופן להתפתחות אישית וקבוצתית.

מקורות

ביון, ו. ר. (1992). **התנסויות בקבוצות ומאמרים נוספים**. תל אביב: דביר.

ברגר, ר. ולהד, מ. (2011). **היער המרפא, טבע תרפיה ושילוב אמנויות לטיפול בילדים לאחר משבר: תיאוריה ופרקטיקה**. קריית ביאליק: אח.

בירן, ח. (2022). **האומץ שבפשטות: רעיונות מרכזיים בעבודתו של ביון**. חולון: קורדובה.

ברנס, ר. וגרינבוים, נ. (1993). הישימון וקורסי הישרדות: סכינים, בקבוקי קוקה קולה וטקסי מעבר. **מניתוק לשילוב, 5**, 3-4.

גבאי, ח. וקידר, א. (2004). "ים של חברים": פעילות ימית כמנוף טיפולי חינוכי. **מניתוק לשילוב, 5**, 7-8.

דיאלוסק, נ. וגבור, ס. (2009). אתגרים בקבוצה. **מידעו"ס - ביטאון העובדים הסוציאליים, 50**, 12-14.

ויניקוט ד. ו. (2009). **עצמי אמיתי, עצמי כוזב**. תל אביב: עם עובד.

ויניקוט, ד. ו. (2014). **חסך ועבריינות**. תל אביב: תולעת ספרים.

מיכאלי, ד. (2007). **גלות, מסע, בחירה: טיפול דרך שטח**. גבעתיים: מדף.

מרגולין, א. (2017). **מה נשאר מהמדבר: השפעת מסעות טיפוליים על בני נוער בסיכון**. עבודה לצורך קבלת תואר מוסמך, המחלקה לפסיכולוגיה, האוניברסיטה העברית ירושלים.

מרחב, ע. (2015). טיפול קבוצתי בשילוב מסעות אתגריים בשטח: השפעת השינוי בסֶטינג על מערך היחסים הטיפוליים. **מקבץ, 20**, 31-48.

פרלוב, מ. (2011). **החזקה והכלה – ומה ביניהן?**. אתר פסיכולוגיה עברית. https://www.hebpsy.net/articles.asp?id=2655

רומי, ש. וכהן, י. (1999). "מסעות הישרדות": עקרונות, דרכי יישום והשפעתם על הערכה עצמית ומסוגלות אישית של נוער מנותק בישראל - השתמעויות ליועץ החינוכי. **היועץ החינוכי, 8**, 69-98.

רומי, ש. וכהן, י. (2007). תוכניות אתגריות ומסעות הישרדות ככלי חינוכי־טיפולי בעבודה עם בני נוער בסיכון. בתוך ש. רומי ומ. שמידע (עורכים), **החינוך הבלתי פורמלי בחברה משתנה** (עמ' 469-488). ירושלים: מגנס.

Berman, D., & Davis-Berman, J. (2013). The role of therapeutic adventure in meeting the mental health needs of children and adolescents: Finding a niche in the health care systems of the United States and the United Kingdom. *Journal of Experiential Education, 36*(1), 51-64.

Bion, W. R. (1961). *Experiences in groups*. London: Tavistock.

Biran, H. (2018). *The courage of simplicity: Essential ideas in the work of W. R. Bion*. Oxfordshire: Routledge.

Bruyere, B. L. (2002). Appropriate benefits for outdoor programs targeting juvenile male offenders. *Journal of Experiential Education, 25*(1), 207-213.

Davis-Berman, J., Berman, D., & Faris, R. (1995). Lifestories: Discussions on death using adventure based activities. *Activities, Adaptation & Aging, 19*(3), 55-63.

James, T. (1980). Can the mountains speak for themselves? *Scisco Conscientia, 3*, 21-40.

Ogden, T. H. (2004). On holding and containing, being and dreaming. *The International Journal of Psychoanalysis, 85*(6), 1349-1364.